

A HAZAI TANÁRKÉPZÉS KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB JELLEMZŐI A DUALIZMUS KORÁBAN

(Részlet A tanárképzés rendszere a kolozsvári egyetemen c. írásból)*

Bevezetés

Készülő írásunkban a kolozsvári egyetemen 1872-1918 között folyó tanárképzés rendszerének a bemutatására vállalkozunk. Az egyetemi tanárképzés kérdései iránt érdeklődők számára ismeretes, hogy a dualizmus kora több szempontból is hazai tanárképzésünk intézményei kialakulása és megszilárdulása időszakának tekinthető. Témánk szempontjából azonban indokoltnak tartjuk, hogy legalább főbb vonásaiban felvillantsuk a dualizmust megelőző - a tanárképzés szempontjából fontosnak tűnő - előzményeket, törekvéseket is.

A dualizmus két jelentősebb tudományegyetemén (a budapesti és kolozsvári egyetemen) jelentős volt a tanári pályára készülő hallgatóknak az aránya. A két egyetem eltérő adottságával, sajátos fejlődésével, a tanárképzésre is ható objektív feltételekkel, valamint koncepcionális különbségekkel magyarázható, hogy a lényegében azonos központi szabályozás ellenére Kolozsvárott a tanárképzésben a budapestitől eltérő szervezeti megoldások alakultak ki. E tanulmányban csupán a tanárképzés alakulásának főbb csomópontjait, a két tudományegyetemre, a tudományegyetemi tanárképzésre lényegében egyformán érvényes központi előírásokat (törvényeket, szabályzatokat és rendeleteket) szeretnénk bemutatni. Dolgozatunk folytatásában a kolozsvári tanárképzés tartalmi és szervezeti sajátosságait, e sajátosságok okait fogjuk elemezni. Elsősorban írásunk tervezett második része tűnik újszerűnek, de egyben problematikusnak is. Míg a tanárképzés alakulásának, a dualizmus kora tanárképzésének története - elsősorban a budapesti egyetem működése szempontjából - kellően, vagy legalábbis megnyugtatóan feltárt, addig a kolozsvári egyetem, és azon belül különösen a kolozsvári egyetemen folyt tanárképzés története nincs feldolgozva. A kolozsvári egyetem történetéről megjelent eddigi legteljesebb áttekintés csupán egy oldalon át foglalkozott a tanárképzéssel, így érdemi tendenciák felvázolására eleve nem is vállalkozhatott. (1) Az egyetem kolozsvári működése alatt készült áttekintések (az egyetem 25 éves fennállása, valamint a millennium kapcsán) csak részlegesen, 1896-ig mutatták be a tanárképzést. (2) Munkánkat nehezítette, hogy az egyetemre vonatkozó romániai könyvészeti és egyéb dokumen-

* A dolgozat A tanárképzés története a József Attila Tudományegyetemen és jogelődjein (1872-1985) c. OTKA kutatás keretében készült.

tanárokat nem állt módunkban tanulmányozni, a hazai levéltárakban - elsősorban a Csongrád Megyei Levéltárban és az Új Magyar Levéltárban - fellelhető anyagok pedig csak elvétve tartalmaztak tanárképzéssel foglalkozó iratokat.

I.

A tanárképzés kialakulása és fejlődésének főbb jellemzői a dualizmus korában

A) A tanárképzés előzményei

Hazánkban a rendszeres tanárképzés kezdeteivel először a szerzetesrendeknél (piaristáknál, jezsuitáknál) találkozunk. (3) A tanárképzés rendszerének kialakulatlanságával, az összehangoltság hiányával magyarázható, hogy az egyes iskolafenntartó egyházak hosszú időn keresztül autonóm módon határozhatták meg a tanári állások betöltésének feltételeit, teljesen szabadon választhatták meg tanintézeikben alkalmazott tanáraikat.

Hazai középszintű iskoláinkban az oktatás megszervezésében alapvetően két modell alakult ki. A protestáns iskolákban "a középkori iskolaformát őrizték tovább (egészen 1850-ig): kollégiumaikban egyetlen szervezeti keretben tanult az ábécés gyerektől a teológus öregdiákig az összes tanuló, az 5-6 évesektől a 25-26 éves korúakig."

Abban is a középkori hagyományt vitték tovább, hogy az egyetlen főhivatású pedagógus - az iskolarektor (mellette esetleg még néhány tanár) - az akadémiai tagozatot tanította, vagyítve a bölcséleti és teológiai tananyagrészeket; a gimnáziumi és az elemi részleg tanulóit pedig a nagydiák-segédtanítók (preceptorok) oktatták. Protestáns iskolarektoraink egyéni egzisztenciális végső célja - ugyancsak a középkori szokást követve - általában az volt, hogy előbb-utóbb papi állásba kerüljenek. (4)

Összességében megállapítható, hogy a protestáns tanárképzés a XVI-XVIII. században lényegében papképzés volt. A különböző évfolyamokból álló középiskolai filozófiai, jogtani és teológiai előadásokra rendszerint még 1-3 külföldi egyetemen eltöltött egyetemi év következett. (5)

"Velük szemben a katolikus iskolaszervezők szakítottak a középkori hagyományokkal és modernizálták iskoláikat. Az 1599-i Ratio Studiorum szerint leválasztották a gimnáziumról az elemi tagozatot, meglazították a gimnáziumi és az akadémiai, főként annak teológiai részlege közötti korábbi szoros kapcsolatot is, egyneművé tették a bölcsélet-tagozat tananyagát, kivonva onnan a teológiai tanulmányokat, ez utóbbiakat a teológiai fakultáson csakis a papnak készülők számára tartva fenn. A középszintű oktatás általános európai-polgári fejlődése szempontjából kétségtelenül ez a megoldás jelentette a továbbfejlődés útját.

De a katolikus középiskolákban felhagytak a nagydiák-segédtanítók, vagyis a preceptorok - középkorból maradt - alkalmazásával is: lehetőleg minden osztály élére külön felnőtt, főhivatású, e célra képzett tanárt állítottak. Hamar szakítottak a korábbi

nagydiák-preceptori rendszerrel az evangélikusok is: kollégiumaik középső és alsó szintjén állandó (vagy viszonylag állandó) felnőtt tanítókat alkalmaztak. Ezek képzettsége, iskolai városi presztízse - s nem utolsósorban fizetése - azonban jelentősen különbözött az iskolarektorétól s annak esetleges tanártársától." (6)

A tanárképzés és általában az oktatásügy irányítása és szervezése szempontjából legtöbb hagyománnyal és tapasztalattal bíró jezsuita rend felszámolása sürgető igényként vetette fel a tanárképzés rendszerének átgondolását, a képzés intézményesített formájának kialakítását. A jezsuita rendnek a XVIII. század második felében játszott oktatásügyi szerepét jelzi, hogy "Magyarországban az 1773-ik évben 45 Jézustársasági házat, s ezek közt 31 fő- és középiskolát, 9 nemesi convictust és néhány kisebb nevelő intézetet találunk, milliókra menő alapítványokkal és igen kiterjedt kiváltságokkal." (7) Fináczy Ernő megállapítása szerint a nemzet nagy része e rendet tekintette a tudomány leghivatottabb művelőjének, s így érthető, hogy a rend felszámolásakor "Városok és vármegyék, attól való féltőkben, hogy gymnasium nélkül maradnak, aggodalmas folyamadványokat küldenek fel a helytartótanácsához." (8) Mária Terézia uralkodói bölcsességét jelezte, hogy a rend feloszlásával párhuzamosan intézkedett arról, hogy általában a volt jezsuiták megmaradjanak korábbi tanszékeiken, "lakóhelyükről távozni ne merészkedjenek." "A kormány nemcsak az 1773/74-ik évben, hanem a rá következő két esztendőben is meghagyta a gymnasiumokban a status quo-t, vagyis a volt jezsuita tanárokat, tankönyveket, tanterveket és módszereket." (9)

A jezsuiták várható kiöregedése miatt, valamint a tanári állomány utánpótlásának biztosítása érdekében a bécsi udvari tanulmányi bizottság javaslatokat dolgozott ki. Az egyik javaslat a tanárjelöltek rendszeres képzésének gondolatát vázolta fel, a másik feltérjesztés pedig a tanári állások versenyvizsgálatok (concurusok) útján történő betöltését tartalmazta. "A tanárok tervszerű képzésének gondolatát a kancellária a jezsuitáktól vette... hazánkban is voltak Collegium Repententium-nak elnevezett intézmények (pl. Szakolczán) melyekben a fiatal rendtagok a noviciatus befejeztével két esztendeig készültek a tanári hivatásra. Ezen a hazai talajon kifejtett hagyományhoz járult a külföldi hasonló intézmények példája: első sorban a göttingai egyetemen szervezett Seminarium Philologium, mely az ékeesszólás tanárának vezetése alatt állt s középiskolai tanárokat nevelt." (10)

A királynő kezdetben a concursusoktól (versenyvizsgálatoktól), a gyakorlati élettől, az iskolai munkásságtól remélte a tanári állások betöltését, később azonban - az udvari tanulmányi bizottság véleményét elfogadva - életrehívta a nagyszombati egyetemen az ösztöndíjas repetensek intézményét. (11) Az ösztöndíjas repetensek száma kezdetben 18 volt, de a tanítórendek saját költségükön szintén küldhettek Nagyszombatra növendékeket. A repetenseknek kötelezettséget kellett vállalniuk arra, hogy végzésüket követően legalább néhány évig tanári állást vállalnak.

A repetensi intézmény mellett a tankerületi főigazgatóságok székhelyein a szükségleteknek megfelelően továbbra is tartottak concursusokat, amelyeken írásbeli és szóbeli vizsgálatnak vetették alá a jelölteket. (12)

1777-ben a Ratio Educationis - az 1773-ban a nagyszombati egyetemen felállított collegium repententium működésének tapasztalataira támaszkodva - részletesen is intézkedett a tanárképzésről. Eredetileg az egyetem minden karán voltak ösztöndíjas

repetensek. "A bölcsészeti karon a repetensek tanulmányait az elméleti fizika, a felsőbb és alkalmazott mennyiségtan és a gazdaságtan tanárai vezették... A humánus szakok repetensei voltak hivatva a gimnáziumokban tanítani. A repetensi idő két évig tartott. A jelöltek esztétikát tanultak ezen szak professzorától; egy másik tanár a gimnáziumi osztályok anyagát, görögöt, földrajzot, történelmet ismételt velük naponként másfél órában. Az írásbeli dolgozatokra is nagy súlyt vetettek." (13) Az elsajátított ismeretekről a tanárjelöltek évente két alkalommal adtak számot a "kari igazgatók" előtt. A gyakorlati felkészítés kezdeti formájaként a jelöltek alkalmanként egy-egy órát tartottak valamely nyilvános iskolában. (14) A repetensek mellékfoglalkozást nem vállalhattak, legfeljebb magánórákat adhattak. "Egészben véve a tanárképzésnek az a módja volt ez, melyet a jezsuiták honosítottak meg; csupán az ismétlő tanfolyamnak anyaga bővült és a feldolgozás szempontjai módosultak az új tanulmányi rendszer szellemében." (15)

Figyelmet érdemel az a törekvés is, mely a képesítés egységesítését szorgalmazta. Ürményi József ilyen megfontolás alapján vetette fel azt a gondolatot, hogy a tanítórendek építsenek Budán házakat egyetemet látogató rendtagjaik számára.

Positív volt az a törekvés is, hogy a szerzetesrendek anyagi helyzete alapján egyes rendek számára ösztöndíjas helyeket ajánlottak fel (pl. a kapucinusoknak, trinitáriusoknak, domonkosoknak, ferencesrendieknek, minoritáknak), más - jobban javadalmazott - rendeknek (pl. a bencéseknek, premontreieknek, ciszterciáknak) saját költségükön kellett volna rendtagjaikat a budai királyi egyetem ismétlő tanfolyamaira küldeni. Adatok és források hiányában nem állapítható meg, hogy a tanárképzés egységesítésére irányuló elképzelések mennyire valósultak meg. Fináczy Ernő kutatásai azonban elég egyértelműen jelzik, hogy csak részleges előrelépés történetelt, hiszen a bécsi udvar által biztosított ösztöndíjak száma eleve nem volt elegendő ahhoz, hogy a tanári pályára készülő jelöltek mindegyike lehetőséget nyerjen az ismétlő tanfolyamok látogatására. Az anyagi eszközök korlátozottságával, egyes szerzetesrendek szegénységével, valamint a tanárképzésben elismerésre méltó eredményeket elérő rendek korábbi tanárképzési pozíciói megtartásának igényeivel is magyarázható, hogy a repetensi intézmény igazi áttörést nem eredményezhetett a tanárképzésben.

A tanári képesítés megszerzésének azonban csak egyik részét alkotta a pályára történő elméleti és gyakorlati felkészítés. Már az 1777. évi Ratio Educationis megkövetelte a collegium repetentium tanárjelöltjeitől, hogy vizsgálatot tegyenek. (16) A tanári vizsgálat terén is kobontakozó egységesítési törekvéseket jelzi, hogy pl. a trinitáriusok számára engedélyezték ugyan a nagyszombati királyi akadémia látogatását, de egyben kötelezettséget kellett vállalniuk arra, hogy a budai egyetemen fognak vizsgálatot tenni. (17)

A budai egyetem tanárvizsgálati eljárása - értelemszerűen - csak a tanítással foglalkozó, illetve foglalkozni kívánó fiatalabb jelöltek egy részére terjedhetett ki. A királyi gimnáziumok tanári állásait egyébként változatlanul pályázatok útján töltötték be. A pályázók a főigazgatóság székhelyén a főigazgató, a helybeli akadémiai és gimnáziumi tanárok előtt tettek írásbeli és szóbeli vizsgát.

Erdélyben a felozslatott jezsuita rend tan- és nevelőintézeteit a piaristák kapták meg. "1776 június 7-én az erdélyi udvari kancellária tudatta a királyi kormánysszékkal, hogy a következő 1776/7. iskolai évtől kezdve a nemes ifjak convictusa és szemináriuma a bölcsélet és a mennyiségtan, valamint a gymnasium és felügyelet a királyi Felső hatá-

rozatából a kegyesrendre bízatik... A piaristák beiktatása királyi rendeletre 1776 október 15-én történt a nagy királynő névnapján.” (18)

Az erdélyi református tanárjelöltek képzése eltért a katolikusétól. A református középiskolai tanárok többsége hittani tanulmányait befejezve külföldi egyetemre utazott és a teológiai tantárgyak mellett tervszerűen hallgatta az előre megjelölt - vagy általa szabadon megválasztott - tantárgyakat. Ha azután otthon valamely tanári állás megüresedett (pályázat még nem volt), s voltak az egyházkerületi közgyűlésben a gondnokok között pártfogói, akkor parókia helyett a tanári székre jött haza. "A szerencse azonban nem mindig kedvez, s ha anem az általa hallgatott szaktárgy tanári állása esik üresedésbe, nem ritkán kénytelen a jelölt a kínálkozó alkalmat akarva nem akarva megragadni." (19)

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a protestánsok számára előbb megnehezítik, majd megtiltják, hogy tanulmányaikat külföldi egyetemeken végezzék. (Már 1771-ben olyan rendelet jelent meg, amely előírta, hogy három év eltelte után Erdélyben senki polgári alkalmazást nem kaphat, aki nem belföldi egyetemen végezte tanulmányait.) A kolozsvári unitárius kollégium történetét feldolgozó Gál Kelemen értékelése szerint a Habsburg kormány "így akarta elzárni országát a külföldről, a protestáns ifjakkal beáramló szabadabb szellem érintésétől. Szellemi vesztéggzárral védekezett az ellen, mint a marhavész, vagy pestis ellen." (20) A külföldi egyetemek látogatása - a tiltó rendelet ellenére - a későbbiekben is folytatódik. Erre utal az a tény, hogy a kormány 1795-ben megtiltotta a franciák által elfoglalt akadémiák látogatását és kimutatást kért a kint tanuló hallgatókról, 1819-ben pedig olyan tervezet jelent meg, hogy az uralkodó Bécsben akar protestáns teológiai intézetet felállítani, s a protestáns teológusoknak és tanárjelölteknek ezt az intézetet kell látogatniuk. (21)

Az erdélyrészi görög katolikusok és görög keletiek középiskolai tanárainak tudományos kiképzésére hosszú időn keresztül szintén a teológiai intézetek szolgáltak. Téglás Gábor még 1878-ban is a következőket állapította meg: "Most sincs más készségsű szakember itt még alkalmazva; de az érsek áldozatkészsége pótolni tudja különösen az exakt tudományok tanítóinak ismeretbeli fogyatkozásait olyformán, hogy nyári szünidők alatt segélypénzzel felküldi az illetőket Budapestre, Kolozsvárra, hol az egyetemen vagy elismert középiskolai tanároktól elméleti és gyakorlati, különösen methodikai útmutatást nyernek... A többi tanárok nagy részben a budapesti központi papnöveldeben, vagy a bécsi Pazmaneumban végezték tanulmányaikat, hol a teológián kívül egyéb tudományok felől is tájékozódást nyerhetnek." (22)

A II. Ratio Educationis (1806) megszüntette a repetensi intézményt, de változatlanul szorgalmazta - sőt József császár rendelete a kegyesrendiekre nézve kötelezővé is tette - azt, hogy a szerzetes tanárjelöltek is lehetőleg hallgassák az egyetemi előadásokat, illetve tanulmányaik végén vizsgálatot tegyenek. "Ugyanezt követeli... az 1825/76-i országgyűlésből kiküldött tanulmányi bizottság munkálata is. A követelmény azonban papirosan maradt. Nemcsak a katolikus, de a protestáns gimnáziumokban is túlnyomóan papi képzettségű tanárok tanítottak." (23)

A XIX. század első felében a tanárképzés megreformálását célzó hazai kezdeményezések is megfigyelhetők.

1805-ben Schedius Lajos "Iskolai rendszer" címen nyújtott be tervezetet az ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlésének. Munkájában kifejtette, hogy a tanárképzést az egyetemi tanulmányok befejezése után célszerű megkezdeni. Tervezete szerint a tanárképzés színterei a liceumok lennének. A tanárjelöltek abba a liceumba kerülnének vissza, ahol korábban tanultak. A liceumban tanárképző professzorok lennének alkalmazva, akik bevezetnék az ifjakat a "nevelés és oktatás elméletébe és művészetébe". A jelöltek a tanárok mellett segéderőként dolgozva, a tanárok utasításai szerint gyakorolnák az oktatást. (24) A Schedius által elképzelt tanárképzési rendszer - amelyben kimutathatóan érvényesültek német hatások is - nem vált ugyan általánossá, de bizonyos elemei még a XIX. század második felében is megfigyelhetőek voltak a pozsonyi ágostai hitvallású evangélikus liceum munkájában. Hamvas József az országos Középiszkolai Tanáregyesület választmányának 1904. január 10-i ülésén "históriai adatként ismertette", hogy Pozsonyban régebben a tanárjelöltek gyakorlati kiképzése során a nyugalomba készülő tanárok vezették be a kezdő (szakvizsgálatot tett) tanárjelölteket az iskolai életbe, a tanítás mesterségébe. A kezdő tanár eljárt az öreg tanár tanítására, a nyugalomba készülő tanár pedig a fiatal tanár óráira, s közölte vele észrevételeit. Mikor azután az öreg tanár nyugalomba vonult, a vezetése alatt felkészült tanárjelölt lépett helyére. (25)

A tiszántúli evangélikus református egyházkerület szintén a XIX. század eleje óta szorgalmazta a tanárjelöltek felkészítésének javítását. Az egyházkerületi tanács 1841-es ülésén báró Vay Miklós így kritizálta az iskolai állapotokat: "közönséges lett iskoláink hiányosságai és fogyatkozásai ellen a dolgokhoz értők panasza mind a tanítás, nevelés, gyermekekkel és ifjakkal és fenyítéktartás módjára." A tanárjelöltek felkészítése érdekében szorgalmazta "felállítani anyaiskoláinknak (Debrecenben) mind a paedagogicum, mind a philologicum seminariumokat. Ne engedjük gimnáziumainkat, itt helybe s a külső helyeken levőket, kikészült tanítók hiánya miatt elaljasodni." (26) Az egyházkerületi tanács 1842-ben - Kerekes Ferenc debreceni professzor és Péczeli József tanár tervezete alapján - szeminárium és pedagógiai szeminárium megnyitását határozta el. Az elfogadott szervezet kötelezi a tanárképző jelöltjeit a "paedagogicum seminariumban" való részvételre, s mivel ennek feladataként a gyakorlatba való bevezetést is kijelöli, ezzel egyszersmind a tanítás gyakorlatára történő előkészülést is kötelezővé tette. "A tanítói hivatalra készülők a tanításban gyakorlati órákat vesznek oly móddal, hogy az első évfolyamban az elemi, másodikban a polgári s a harmadik évfolyamban gimnázialis iskolák tanítói képeztetnek úgy elméletileg, mint gyakorlatilag." (27)

A XIX. század első felének legátgondoltabb tanárképzési tervezetét Hetényi János, a Komárom mellett levő Ekel község református lelkésze készítette. Hetényi a pesten felállítandó református főiskola működésére vonatkozó javaslatában fejtette ki tanárképzési nézeteit. (28) Szerinte a tanárképzésben a szemináriumi munkálkodásnak kell dominálnia. A középiskolai tanárokat képző szemináriumban a jelölteknek tudományos, metodikai, erkölcsi és "illelmi" képzésben kell részesülniük. A tanárjelöltek hároméves tanfolyamában a szemináriumi tudományos kiképzés főbb elveit a következőkben határozta meg: "Fő elv legyen az, hogy a tudományok számát igen sokra tenni nem kell, de kevésre sem; hogy továbbá amit kiszabtunk, azt szigorral és pontosan teljesíttetni kívánjuk; és hogy a tanításnak itt elméletinek, de egyúttal gyakorlatinak is kell lenni. Ez

alapelvekből folyik, hogy a seminaristáknak az intézeti tanulmányokban olynemű ismeretösszegre kell szert tenni, hogy mint leendő tanítók biztosan felléphessenek leendő osztályukban, de azért egyéb hasznos ismeretek hiával sem szabad őket hagyni." (29) Az általa elképzelt szemminárium két típusú lenne: egyik típusa az elemi iskolai tanítókat képző intézet volna, a másik pedig a polgári iskolák és a humanisztikai iskolák oktatóit képezné. Hetényi részletesen leírta a jelöltek gyakorlati kiképzésének menetét is. A gyakorlati felkészítésért a szeminárium igazgatója felelne. "A seminarium igazgatója köteles a képző-intézetbeliek paedagogiai tanulmányait vezetni, őket a legjobb neveléstanügyi könyvekkel megismertetni, themákat adni a tárgyban kidolgozásra, és nekik megengedni, hogy memcsak a minden hónapban tartandó iskolai conferentiákon megjelenni, hanem a nyilvános és magánvizsgálatokon is részt vehessenek, hogy a tanmódoknak és fegyvelemtartásnak elveit kitanulhassák és az oktatás fogásaiba minél jobban beletanuljanak." (30) Hetényinél már megjelenik a hospitálás, próba- (gyakorló-) és zárótanítás gondolata, valamint a szeminárium könyvtár és tanszék- és tanszergyűjtemény szükségességének felismerése is. "Szól még Hetényi az ő munkájában a tanárképesítő vizsgálatokról és arról is, hogy az iskolafenntartó hatóságoknak ne engedessék meg, hogy más tanárokat is alkalmazzanak, mint a kiket a kormány által felállítandó tanárvizsgáló választmányok szigorúan megvizsgáltak és a tanári pályára méltóknak találnak." (31)

A tanárképzés szervezeti kereteinek egységesítése szempontjából az önkényuralom időszaka hozott új fejleményeket. A Thun Leo által 1849-ben kiadott Organisations Entwurf - amely többek között a szaktanári rendszert is bevezette a középiskolai oktatásban - nélkülözhetetlenné tette a szakszerűen képzett tanároktól történő gondoskodást. Az Entwurf kimondta, hogy rendes tantárgyakat nyilvános középiskolában csak olyan tanár oktathat, aki felkészültségéről az állami vizsgáló-bizottságok egyike előtt számot adott. A reáliskolai és gimnáziumi tanárok számára kiadott tanárvizsgálati szabályzatok és rendeletek (az 1853. évi 3676. és az 1856. évi 6124. sz. rendelettel kiadott szabályzatok) előírták a tanári vizsgálatra bocsátás feltételeit. "Eszerint tanári vizsgálatra csak az volt bocsátható, aki legalább 3 évig rendes hallgatója volt valamely egyetem filozófiai fakultásának. A szabályzat a tantárgyakat csoportokra osztotta, melyeknek egyikéből képesítést lehetett nyerni, még pedig oly formán, hogy a csoportba tartozó tárgyak egyikéből vagy másikából a képesítés csak az elsőbb osztályokra is szólhatott. A vizsgálat írásbeli és szóbeli részből, végre valamely középiskolában tartandó próbatanításból állott. A tanárjelöltek gyakorlati kiképzéséről akként gondoskodtak, hogy végleges alkalmazása előtt mindenkinek valamely nyilvános középiskolánál úgynevezett próbaévet kellett kitöltenie. Ezen próbaév alatt legfeljebb heti 6 órában taníthatott az igazgató és a szaktanár felügyelete alatt és hospitálnia kellett a többi tanár óráin is." (32) (E helyen utalunk arra, hogy a hazai tanárképzés fejlődése - elsősorban a tudományos felkészültség biztosítása - szempontjából vált szükségessé az egyetemi tanulmányok idejének a fokozatos növelése. A tudományegyetemi képzés idejét 1850-ben két évről háromra, az 1880/81. tanévtől négy évre, az 1883. XXX. tc. alapján pedig öt évre emelték fel.)

Az Entwurf tanárképzéssel foglalkozó intézkedései megvalósulását nagymértékben akadályozta, hogy az a pesti egyetemen nem szervezte meg a tanárképzést, sőt tanárvizsgáló bizottság felállításáról sem intézkedett hazánkban. A németesítő törekvéseket egyértelműen jelzi, hogy az egyetemi tanulmányokat követően csak bizonyos kijelölt

városokban (Bécs, Prága, Innsbruck, Lemberg, Padua) felállított tanárvizsgáló bizottságok előtt tehettek vizsgát a tanári pályára készülők. Így az a sajátos helyzet állt elő, hogy aki Magyarországon tanár akart lenni, annak külföldön kellett vizsgáznia, azaz előbb tökéletesen meg kellett tanulnia azt a nyelvet, amelyen a tanárvizsgálat történt. Mivel a középiskolai tanári állásra pályázó jelölteknek a tanéri vizsgálatot általában Bécsben és német nyelven kellett letenni, és a nemzeti érzéseikben korlátozott hazai egyetemünk hallgatói erre nem szívesen vállalkoztak, így a magyar középiskolákban az önkényuralom időszakában megszorodtak a külföldi tanárok. (33) A korabeli helyzetet jól jellemzi a következő megállapítás: "Szerzetes középiskoláink tanárai tudományos önképzésük elhanyagolásával a német nyelvet voltak kénytelenek tanulni, hogy tanári vizsgálatot tephessenek, s hogy képesek legyenek megfelelni ama napról-napra növekedő követelésnek, hogy legalább részben németül tanítsanak. Autonóm felekezeti középiskoláink nagyrésze a megsemmisülés küszöbén állott. Az új rendszer és módszer rengeteg pénzt követelt, a tanárképzés szintén; a szegény dotatio nem is vonzotta a fiatal embereket a tanári pályára." (34)

Az egyetemi oktatásban eluralkodó - és számos elemében a dualizmus egész időszakát átható - közfelfogás sem kedvezett a tanárképzés ügyének. E felfogás hívei a tanszabadságra hivatkozva nem tekintették egyetemi feladatnak a tanári pályára történő felkészítést és azt vallották, hogy az egyetem egyetlen igazi feladata a tudományok önzetlen művelése, a tudományos búvárkodás, a tudományok fejlesztése.

A tanárképzés központosítását és egységesítését célzó osztrák törekvések a nyílt németesítés, az egyetemi tanszabadság híveinek progresszív elemeket is tartalmazó ellenállása, valamint a tanárképzéssel is foglalkozó felekezetek tiltakozása miatt nem valósulhattak meg. Utólag azonban megállapíthatjuk, hogy a tanári képesítéshez szükséges előtanulmányoknak, a tanárvizsgálati eljárásnak a központi szabályozása mindenképpen előrelépést jelentett volna a korábbi állapotokhoz képest.

Problématörténeti szempontból érdemes felidézni az erdélyi unitárius egyház Főtanácsának a tanárképzést szabályozó osztrák rendeletekhez való viszonyát. A bécsi udvar által 1853-ban, majd 1856-ban kiadott rendeletek alapján szigorlatot kellett volna tenni a szabadságharc óta alkalmazott és szigorlatot nem tett tanároknak. A kormány azzal is nyomatékot kívánt adni rendeletének, hogy előírta: "nyilvános főgimnázium 3 év alatt állítson elé legalább 4 olyan tanárt, aki e szigorlatot kiállotta, különben elveszti érettségi vizsgálat tartási jogát." (35) A kolozsvári Főtanács az egyházi és iskolai autonómiára, valamint történelmi érvekre hivatkozva - "a viszonyok által igazolt erősen letompított hangon kifejezi", hogy - eljárásán és szokásán nem kíván változtatni. A rendelet elutasításának indokait a korabeli dokumentumok alapján Gál Kelemen a következőképpen összegezte: "a Főtanács komoly megfontolás után állhatatosan meggyőződött abban, hogy ez intézkedés a mi iskoláinkban nem alkalmazható. Az egyház a maga által fenntartott intézeteiben szabadon és függetlenül rendelkezhetik. Ezen egyházi szerkezetünkől el sem választható autonómia kifolyása a vallásfelekezetünk iskolái mellé alkalmazandó tanítók megválasztása, megvizsgálása, alkalmazása, elbocsátása felőli intézkedés... A Főtanács tehát mindig a legnagyobb óvatossággal szokta a tanítókat, még pedig kirekesztőleg hitrokonaink közül, kiknek papoknak kell lenniök; tehát olyanokat, kik kora gyermekségüktől fova szemé előtt és szárnyai alatt nevelkedve, azoknak mind

képességük és a tanítói hivatalra alkalmas voltak, mint erkölcsi magukviselője teljesen ismeretes; és akiket a tanítói hivatalra szintén saját kebelében, saját felvigyázata alatt, később külsőországi egyetemeken képez és képeztet.” (36)

A tanárképesítést szabályozó későbbi rendeletek - a politikai viszonyok enyhülésével párhuzamosan - lényegében felfüggesztették az 1856. évi szabályzat végrehajtását. Az 1862-ben kiadott 84.494. sz. rendelet már lehetővé tette, hogy azok a szerzetesrendi tanárok, akik a gimnázium alsóbb osztályaiban tanítanak és letették az érettségi vizsgálatot, felmentést nyerjenek a tanári vizsgálat alól. Az 1861 előtt már működő tanárok végleges felmentést kaptak a vizsgálat letétele alól. Az autonóm egyházak visszakapták tanárképzési és tanárképesítési jogosítványukat. A világi tanárok képzése érdekében a helytartótanács a pesti és bécsi egyetem tanárjelöltjei számára ösztöndíjakat alapított. (37)

Az önkényuralom enyhülésével került napirendre a hazai tanárvizsgáló bizottság, illetve a tanárképző intézet felállításának a kérdése is. A pesti egyetem mellett az 1862/63. tanévben, a műegyetem mellett pedig 1863-ban alakult meg a tanárvizsgáló bizottság. (1875-ig külön tanárvizsgáló bizottság működött a gimnáziumi és reáltanodai tanárok számára.)

B) A tanárvizsgálat rendszerének kialakulása és fejlődése

1875-ben Trefort Ágost miniszter megszüntette a külön reáliskolai és külön gimnáziumi tanárképesítést és a 26.077 sz. alatt kiadott rendeletével szabályozta a középiskolai (gimnáziumi és reáliskolai) tanárvizsgálatot. (A két bizottság összevonását, a képesítés egységessé tételét a reáliskola továbbfejlesztése, nyolcosztályú középiskolává fejlődése indokolta.) A tanárvizsgálat ekkor két részből állt:

- a) általános elővizsgálatból
- b) szakvizsgálatból.

Az általános elővizsgálat a három éves tanulmányok második éve után volt letehető. Ennek minden tanárjelölt számára kötelező tárgyai a magyar nyelv és irodalom, a filozófia és a pedagógia voltak.

A szakvizsgálat a harmadik egyetemi év után két tárgyból volt letehető. A képesítés mindkét tárgyból történt, de az egyik tárgyat főtárgynak, a másikat pedig melléktárgynak lehetett tekinteni. A szakvizsgálat során a főtárgyból részletes és beható képzettséget kellett igazolni, jelezve a jelölt önálló tudományos munkásságra való felkészültségét is. A melléktárgyból tett szakvizsgálaton a jelöltnek azt kellett igazolnia, hogy tudományos képzettsége meghaladja a középiskola színvonalát. A szabályzat lehetővé tette - a 2. paragrafus 4. pontja alapján -, hogy olyan egyének is tanári vizsgára bocsátathassanak, akik egyetemi tanulmányokat nem tudtak kimutatni, de egyéb okmányokkal (elsősorban önálló irodalmi dolgozatokkal) igazolni tudják, hogy az egyetemi tanulmányok hiányát magánúton pótolták. (Ezt a pontot alkalmazták a tanítótanárjelöltjeire is.) (38)

A tanári képesítés megszerzését szolgáló tanárvizsgáló bizottságok működése szempontjából a 80-as évek első fele újabb jelentős változásokat hozott. 1880 január 20-

án Trefort Ágost vallás- és kultuszminiszter rendeletben jelezte, hogy a tanárképzés időtartamát négy évre kívánja felemelni, s még ezen felül a képzési időt egy ötödik, gyakorlati évvél is megtoldja, amelyet a jelölt "a tanárképző intézet gyakorló iskoláján, akár valamely középiskolán mint próbaéves tanárjelölt, akár végre valamely külföldi egyetemen vagy tanárképző intézeten tölthessen." (39) A rendelet a tanárvizsgálatok rendje módosítását is indokoltnak tartja, s egyben felvázolja a vizsgálatok új rendjét. Trefort a korábbi tanárvizsgálati eljárást azért nem tartotta célszerűnek, mert "Eddig a jelölt az elő-, vagy alapvizsgálaton az elméleti tanszakokból, jelesen a nevelés- oktatás- tanból megvizsgáltatott, mielőtt választott szaktudományát befejezte s abból megvizsgáltatott, s mielőtt gyakorlati képzést nyert volna. Fordított sorrendnek tűnik fel előttem, valamely szaktudomány módszertanából vizsgálatot tétetni azzal, a ki még azon szaktudomány anyagát sem bírja teljesen, sem a módszeres tanításban magának semmi gyakorlatot nem szerezhett." (40)

A tanárvizsgálat új rendje az első tanév végén elővizsgálatot, a négy éves "tanfolyam" befejeztével szakvizsgálatot, az ötödik - gyakorló - év végén pedig tanárképesítő vizsgálatot írt elő. Napjaink számára is érdekes, hogy az elővizsgának kimondottan selektív funkciót szánt a rendelet: "az első tanév végén, a növendék választott szaktudományából és pedig úgy fő, mint melléktárgyából, elővizsgálat tartassék, mely, a középiskolából hozott s nctalán elégtelen és hézagos képzettségének az első tanévben kipótolni hiányai folytán főleg annak megítélésére legyen irányozva, vajjon várható-e általában a növendékektől, hogy a tanári pályán és különösen választott szakában, tehetség és kellő szorgalom mellett a megkívántató eredményt fogja a tanfolyam befejeztével fölmutatni."(41)

Az 1880. évi szabályzat szellemében Trefort 1882 január 30-án jelentette meg "Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra" c. rendeletét. (42) A rendelet 1. paragrafusa a tanárvizsgáló bizottság jogköréről, összetételéről, a bizottság tagjainak és vezetőinek (elnök, alelnök) kinevezéséről intézkedik. A 2. paragrafus a vizsgálat általános követelményeit és 3 fokozatát jelöli meg. (Az előzőekhez képest változást jelent a vizsgálat fokozatainak elnevezése: alapvizsgálatról, szakvizsgálatról és pedagógiai vizsgálatról rendelkezik a rendelet.) Az alapvizsgálat négy félév (két egyetemi tanév) után tehető le. Célja annak megvizsgálása, hogy a választott két középiskolai tantárgyból a jelölt rendelkezik e kellő készültséggel és megnyugtató képességekkel későbbi tanulmányai sikeres folytatásához. Érdekessége az alapvizsgálatnak - és tanulságos értéke -, hogy az alapvizsgálat tárgyát képezte még:

- a magyar nyelvtan és a magyar irodalomtörténet elemei (magyar írásbeli dolgozattal);

- egy modern nyelv (a német, francia, angol, olasz nyelvek közül) fordítással.

A szakvizsgálat letétele nyolc félév (négy egyetemi tanév) igazolásához volt kötve. A szakvizsgálat a két választott szakra terjedt ki. Tárgya a főtárgyból készült házi, majd zárthelyi írásbeli dolgozat, illetve szóbeli vizsgálat volt. A pedagógiai vizsgálat az 5. tanévet zárta le. Az utolsó évben a tanárjelölteknek bölcséleti és pedagógiai tanulmányaikat kellett elmélyíteni és didaktikai gyakorlatot kellett szereznii. A gyakorlat megszerzésére a tanárképző intézet gyakorló iskolájában, vagy más, a minisztérium által kijelölt középiskolában volt lehetőség. Ezt az évet egyébként valamely más hazai vagy

külföldi egyetemen is el lehetett tölteni, de a tudományos foglalkozásról hivatalos bizonyítványt kellett felmutatni. A pedagógiai vizsgálat frásbéli zárthelyi dolgozathból és szóbeliből állt. A szabályzat részletesen ismertette a 10 szakcsoporton belüli tárgyak alap- és szakvizsgálatainak követelményeit, a pedagógiai vizsgálat részét képező főbb tudományterületek és -ágak (filozófia, logika, pszichológia, általános pedagógia, neveléstörténet, oktatás elmélet és szakmódszertan) követelményeit, valamint a vizsgálatokkal kapcsolatos általános tudnivalókat.

"A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről" szöveg 1883. évi XXX. tc. hazánk valamennyi nyilvános középiskolájára nézve egységessé tette a tanári képesítést. A törvény értelmében a tanári képesítés joga egyedül az államot illeti meg, s nyilvános középiskolában rendes tanárként csak tanári képesítéssel bíró egyén alkalmazható. a törvényben a vizsgálatokra bocsátás feltételei lényegében megegyeznek az 1882. évi tanárvizsgálati szabályzat előírásaival, szigorító intézkedést csak a főiskolai (egyetemi) tanulmányok nélkül tanári vizsgálatra jelentkezőknél vezet be. A szigorítás lényege: a miniszter csak a tanárvizsgáló bizottságok egyikének ajánló véleménye esetén engedélyezheti olyan egyének számára a pedagógiai vizsgálatot, akik mind irodalmi, mind általános műveltségüknek bizonyosságát adták, s tanítással korábban gyakorlatilag is foglalkoztak. (Ez a megkötés azért lényeges, mert ezáltal az egyházi rendű tanárjelöltekre korábban alkalmazott általános szabály ritkán alkalmazott kivételle vált.)

A törvény - átmeneti intézkedésként - azon tanárokat, akik a törvény megjelenése előtt már legalább 3 évig valamely nyilvános középiskolában működtek felmentette a képesítő (pedagógiai) vizsgálat letétele alól. (Őket a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyénekenként külön rendelettel bizonyos tantárgyak tanítására képesítetteknek ismerte el.)

A tanárvizsgálat újabb szabályozására az 1888. évi 50.098. sz. rendelettel került sor. A rendelet megszüntette a fő- és melléktárgyak közötti különbségtételt, amely a régebbi szabályzatban olyan szigorú volt, hogy a latin nyelv a magyar, német, francia és történelem; a görög pedig a történelem mellett csak melléktárgy lehetett. A szabályzat lehetőséget teremtett a modern nyelvek egymással való csoportosítására, ajánlotta egy harmadik szaktárgy felvételét is és a korábbi 10 tárgycsoport helyett 12-ből kínált választási lehetőséget. Újszerű a szabályzatnak az a lehetősége is, hogy - tekintettel az olasz, román és szerb nyelvű középiskolákra - a magyar-latin, magyar-német és magyar-francia szakcsoportok bármely tárgya helyett a hallgatók választhatták az olasz, román vagy szerb nyelvet. (Az előírások értelmében azonban az ily szaktárgyakból képesítést szerzett tanároknak, ha olyan középiskolákban kívántak tanítani, amelyekben e nyelveket nem oktatták, még egy harmadik tárgyból is vizsgálatot kellett tenniük. (45)

A nők egyetemi továbbtanulása szempontjából jelentős dátum volt 1895. Ebben az évben rendeletek jelentek meg a nők egyetemi (bölcészeti, orvosi és gyógyszerészeti) továbbtanulása engedélyezéséről. A nők számára az 1895. évi 72.038. sz. VKM rendelet biztosította és egyben írta elő a középiskolai tanári vizsgálatra bocsátás általános feltételeit. A miniszteri rendelet értelmében a nők a férfiakkal azonos feltételek mellett bocsátandók tanári vizsgálatra. (46)

A középiskolai tanárvizsgálatot szabályozó elvi jelentőségű rendeletek (az 1883. évi XXX. tc., valamint az 1888. évi 50.098. sz. VKM rendelet) főbb vonatkozásaikban egész

1924-ig változatlan formában szabták meg a tanárvizsgálat rendjét. Az 1924. évi XVII. tc. a tanárvizsgálatra való jelentkezésnél megkövetelte annak igazolását, hogy a jelölt a tanárképző intézet tagja volt, s előírt tanulmányait elvégezte. A pedagógiai vizsgálat előtt a jelöltnek egy évet nyilvános középiskolában - a szabályzatban előírtak szerint - gyakorlattal kellett eltöltenie. (47) A tanárvizsgálatot szabályozó későbbi (1927. és 1932. évi) rendeletek a vizsgálatok kialakult rendjét (alap-, szak- és pedagógiai vizsgálat változatlanul hagyták, elsősorban a szaktárgyak csoportosításában és a szaktárgyi vizsgák tananyagának elosztásában módosították a korábbi szabályzatokat. (48)

A tanárvizsgálat fejlődésének vázlatos áttekintése során elsősorban a tanári képzés megszerzését szabályozó rendeletek aspektusából közelítettük meg a változás-fejlődés fontosabb csomópontjait.

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy az egyetemi alap-, szak- és pedagógiai vizsgálatok egymásraépülő és átgondolt rendszere, a tanárvizsgáló bizottságok működése csupán egyik - véleményünk szerint meghatározó - szervezeti kerete volt a dualizmus időszaka tanárgenerációi biztosításának. A tanárképzést szolgáló egyéb intézmények közül kiemelkedő jelentőségű volt a bölcsészkar mellett működő tanárképezde (későbbi elnevezése szerint középiskolai tanárképző intézet), valamint a Budapesten megszervezett gyakorlógimnázium.

A tanárvizsgáló bizottságok tevékenységét azért tartjuk meghatározó jelentőségűnek, mert a tanárképzést szolgáló egyéb intézmények csak részben tudták a tanári pályára készülő hallgatók munkáját átfogni.

Elvi jelentőségű problémának tartjuk, hogy a tanárképezdei (tanárképző intézeti) tagság a dualizmus korában nem volt kötelező a tanári (pedagógiai) vizsgálatra bocsátás szempontjából: "akár volt valaki tagja a tanárképzőnek, akár nem, egyformán juthat tanári diplomához. Az intézetbe való beiratkozásnak ezen fakultatív volta egyúttal az intézet életrevalóságának negációját is jelenti" - állapította meg Révay József 1916-ban. (49)

C) A tanárképző intézetek létrehozása és működése

A hazai tanárképző intézetek létrehozása Eötvös József nevéhez kötődik. A kiegyezés után Eötvös - a külföldi tanárképzés tapasztalatait is figyelembe véve - intézményszerűen kívánt a középiskolai tanárképzésről gondoskodni. 1870-ben a pesti tudományegyetem mellett a gimnáziumi tanárjelöltek, a műegyetem mellett pedig a reáliskolai tanárjelöltek számára állított fel tanárképző intézetet. A tanárképezde célja: "azon egyetemi tanulókat s egyéb tanárjelölteket, kik középtanodai tanárságra készülnek, a szükségelt előismeretek igazolása után, választott szaktanulmányukban és annak módszertani kezelésében alaposan kiképezni, s őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak mind tudományos készségük, mind a tudománynak módszertanilag helyes kezelése által minél tökéletesebben megfeleljenek. (50)

A műegyetem és a bölcsészeti kar mellett felállított tanárképezdek eltérő szakos-tályokból álltak.

Eötvös a műegyetem újjászervezése tárgyában kidolgozott törvényjavaslatában öt szakosztály felállítását irányozta elő. A 4701. sz. alatt megjelent "Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt" c. rendeletében a szaktanári pályákra előkészítő gyakorlati tanárképezde a műegyetem 5. (bölcészeti s általános műtani szakosztálya) szakosztályához kapcsolva, annak kiegészítő részeként állíttatott fel. E szakosztályban "a bölcészeti s közgazdasági tudományok mellett, különösen azon tudományok adatnak elő, melyek a reál-, ipar- és kereskedelmi iskolába készülő szaktanárok, továbbá az iparos s a kereskedői pályára magasabb tudományos szakképzettséget szerezni óhajtók kiképzésére szükségesek".(51)

A pesti tudományegyetem bölcészeti kara mellett felállított tanárképezde öt szakosztályból állt:

- a) ó-klasszikai nyelvészeti és irodalmi
- b) történclem-földrajzi
- c) mennyiség- és természettani
- d) természetrajzi
- e) nevelés-oktatástani szakosztályból.

A képezde munkáját a tanári kar meghallgatása után kinevezett igazgató irányította. A gyakorlatok és kísérletek vezetői többnyire az illető szaktanulmányokra alkalmazott egyetemi tanárok voltak, de a szabályzat azt is hangsúlyozta, hogy - főleg a pedagógiai szakosztályban - gyakorlott középtanodai tanárok is alkalmazhatóak. A képezdének rendes és rendkívüli növendékei voltak. Rendes növendék az a hallgató lehetett, aki középiskolai tanulmányai után az egyetemen szaktanulmánya és valamely szorosán vett bölcészeti tantárgy (pl. etika, logika, filozófia, neveléstan) hallgatásával legalább egy évet már eredményesen elvégzett. A rendes tagok száma az első négy szakosztályban összesen húsz, a pedagógiai szakosztályban pedig tíz lehetett. A rendes tagságra pályázó írásbeli és szóbeli felvételi vizsga után - a tanárképezde felterjesztése alapján a minisztériumtól - évi 400 forint ösztöndíjban részesültek. Az ösztöndíj fejében a rendes tagoknak részt kellett venniük a tanárképezdei gyakorlatokban, kötelesek voltak szakosztályuk fő- és rokontárgyainak kijelölt előadásait hallgatni, pedagógiából legalább két féléven át kellett a kijelölt előadásokat látogatniuk. Összességében az egyetemi előadásokból legkevesebb hetenkénti 15 leckeórát kellett igazolniuk. A hároméves egyetemi képzés keretében a hallgatók az első négy szakosztálynak két, a pedagógiai szakosztálynak pedig egy évig lehettek rendes tagjai. A tanárképezdei szabályzat szakosztályonként részletesen ismertette az írásbeli és szóbeli gyakorlatok iránti elvárásokat, a feladatok, gyakorlatok ütemezését és időkereteit, továbbá a kötelezően választandó tantárgyaknak a jegyzékét.

A pedagógiai szakosztályba rendes növénkként csak olyan tanárjelöltek nyerhettek felvételt, akik egyetemi tanulmányaikat már befejezték. A nevelés-oktatástani (pedagógiai) szakosztály ténylegesen az 1872. évi 6351. sz. leirat alapján szerveztette meg. A leirat szerint: "Ezen szakosztálynak feladata oda hatni, hogy növendékei azon pedagógiai képességet és ügyességet megszerezzék, mely a középtanodai oktatás sikeres kezelésére megkívánatik." (52) A cél elérésére kettős, egymáshoz szorosán kapcsolódó intézkedés szolgált:

- a) a pedagógiai és módszertani előadások
- b) a gyakorlóiskola

A pedagógiai és módszertani előadások - feltételezve a nevelés és oktatás általános alapelveinek korábbi elsajátítását - a középiskolai pedagógia (a középiskolák célja, feladatuk és szervezetük, fejlődésük története) és az egyes tárgyak oktatási módszerének kérdéseivel foglalkoztak. A módszertani témájú előadások során lényegében az első négy szakosztályba tartozó tantárgyakat sorolták négy csoportba

1. irodalmi és nyelvtani
2. természetrajzi
3. matematikai, természettani
4. történelmi és földrajzi tanszakok, és e tárgyak oktatási módszerét külön-külön tárgyalták.

A gyakorlóiskolai gyakorlati kiképzés feladata az volt, hogy "oly mintaszerű iskolai életnek adja képét, melyben a tanítványok erkölcsi és értelmi haladása az egész tantesület közös gondjának képezi tárgyát, és mely a tanárjelöltnek buzdító például, a tanárnak lelkesítő emlékül szolgáljon." (53) A gyakorló tanárjelöltek munkáját előírások szabályozták. (A jelöltek lehetőleg különféle osztályokban tanítottak; a tanárjelölt a rendes tanárok útmutatása és felügyelete alapján készült fel és tartotta meg óráját; a jelölt által tartott órát megbeszélés-értékelés követte; hetente két tanárjelölt a többi jelölt jelenlétében próbaelőadást tartott és az előadásról a próbaelőadók, illetve kijelölt bírálók írásban nyilvánítottak véleményt; az iskolai órák szabadon látogathatók voltak, a látottakkal kapcsolatos észrevételeket be lehetett jegyezni a látogató-könyvbe; a rendes tanárok és a tanárjelöltek hetente tartottak egy osztály- és egy közös értekezletet; az osztályértekezleten az osztálytanár vezetésével fegyelmi és nevelési kérdéseket, a képezdei igazgató által tartott közös értekezleteken pedig az iskolára vonatkozó ügyeket, valamint a próbaelőadások és a látogatókönyvbe tett bejegyzések tapasztalatait vitatták meg. Az értekezletek jegyzőkönyveit a gyakorló jelöltek egymást rendszeresen váltva vezették.)

A képezdei ösztöndíj elnyerése, a képezdei rendes taggá való felvétel azzal a kötelezettséggel járt együtt - erről írásbeli nyilatkozat is készült -, hogy a tanárjelölt az ösztöndíj visszafizetésének terhe alatt vállalta, hogy legalább tíz éven át a hazai tanügy, a tanpálya szolgálatában fog állni.

A mai olvasóban joggal merülhet fel az a kérdés, hogy az egyetemi képzés mellett miért vált szükségessé az egyetem mellett működő külön tanárképző intézet felállítása, a tanárképző intézetben folyó tevékenység átfogó szabályozása?

A tanárképző intézet felállításának szükségessége (a korabeli források és a későbbi szakirodalmi elemzések szerint) elsősorban a bölcsészkar oktatás anarchikus voltával, az oktatók többsége arisztokratikus, a tanárképzést lebecsülő szemléletével magyarázható. (54) Az említett problémák mindegyike logikusan következett és valamilyen módon összefüggött a tanszabadság korabeli felfogásából, valamint a bölcsészkar képzési cél értelmezésében meglévő véleménykülönbségekkel. Az egyetemi tanszabadság gondolatának képviselői szerint a tanszabadság egyik leglényegesebb kritériuma az, hogy az egyetemi tanár szabadon dönthet előadásának tárgyáról, módszeréről és szelleméről. A társadalmi szükségletekre az életpályák által követelt gyakorlati érdekekre tekintettel nem lévő oktatás - különösen a dualizmus első felében - anarchikus állapotokat eredményezett az egyetemi, főleg a bölcsészkar oktatásban. A tanárképzés szem-

pontjából leggyakrabban a következő főbb vádak emelték az egyetemek, illetőleg a bölcsészeti karok munkája ellen:

- "A német szervezetű egyetemeken a bölcsészeti karok nem nyújtanak semmi garantiát arra nézve, hogy a tanárjelöltek teljes, összefüggő, igényeiknek megfelelő szakképzettséget nyerjenek... Az előadások tárgyul választandó anyag teljesen a tanár önkényére van bízva; ezen előadásokból azután a hallgató is egészen önkénye vagy plaisirje szerint válogat; - semmi rend, semmi összefüggés, semmi szervezet." (55)
- "Az egyetem nincsen semmi tekintettel arra, hogy a növendék tudományszakának egész körét áttanulmányozhassa az előadások vezérfonalát." (56)
- "Az egyetem nincsen semmi tekintettel arra, valjon a növendék felfogta e a hirdett ígét. És azt ki ne tapasztalta volna? Mint az ótestamentomi próféták prédikálják a tanárok a tudományt, - mintha csak a négy falnak beszélnének, a mi elég sokszor megtörténik, valóságos Keresztelő Jánosok, kiabálnak a sivatagban."(57)

A tanárképzést lebecsülő arisztokratikus szemlélet jegyében bölcsészkarok oktatók egy része nem tekintette egyetemi feladatnak a tanári pályára való felkészítést. Fel fogásuk szerint az egyetem mind az egyetemi tanár, mind az egyetemi hallgató számára a tudományok önzetlen művelésének a színtere, a tanítás szabadságával nem egyeztet- hető össze a tantervi megkötöttség, az egyetemi tanárnak nem lehet feladata kész és lezárt elméletek oktatása, a középiskolai tanári munkára való felkészítés.

A tanárképző intézetek történetében jelentős dátum volt 1873: ekkor a gimnáziumi és reáltanodai tanárképezdek egyesítésével újjáalakult a tanárképezde. (58) Az egyesített közép-tanodai tanárképezde a további öt szakosztály helyett három szakosztályból (nyelvészet-történelmi, mennyiség-tan-természettudományi és nevelés oktatás-tani) állt. A tanárképezdeben az oktatás kötelező tanterv alapján folyt. A tanterv annyi ágra oszlott, ahány tanulmányi csoport az illető szakosztályban működött. Ilyen csoport volt a nyelvésztörténelmi szakosztályban:

1. az óklasszikai nyelvészeti
2. modern nyelvészeti
3. a történelmi csoport.

A mennyiség-tan-természettudományi szakosztályban:

1. a mennyiség-tani
2. az ábrázoló mértani
3. természettani
4. vegytani
5. természetrajzi csoport.

A hallgatókat két középiskolai tantárgy oktatására készítették fel. A képezde növendékei a képezdei tanterv követelményeivel megegyező előadásokat az egyetemen és a műegyetemen hallgatták, a képezde csak a szükségesnek mutató előadások kiegészítéséről vagy a kívánt gyakorlatokról gondoskodott. Az új szabályzat a tanárképezdei tanfolyamok tartalmán nem változtatott. Újszerű, hogy szakosztályonként megnevezte a főtanszakokat, valamint előírta, hogy mindegyik főtanszak legalább egy külön tanárral bírjon a képezdeben.

A tanárképző intézet felállítása, az intézeti tagok képezdei és egyetemi kötelezettségeinek (dolgozatok, vizsgák, óralátogatások, hospitálások stb.) szabályozása kétségtelenül súlyos kihívást jelentett a tanszabadság hagyományos feldolgozásának egyetemi hívei ellen. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy a tanárképző intézet felállítását követően egyesek nyíltan támadták a tanárképző intézetet, mások pedig kísérletet tettek a tudományos képzés és a tanárképzés egyetemi feladatainak az összeegyeztetésére.

Az Országos Közoktatási Tanács (továbbiakban: OKT) 1876-os felterjesztésében - Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszternek a tanárképző intézetek működését bíráló leiratára válaszolva - kifejtette, hogy a tanárképezdét legcélszerűbben a bölcsészeti kar kiegészítő részeként, egyetemi intézetként kellene megszervezni. Az OKT e szervezeti változástól az egyetemi előadásoknak a tanárképzés követelményeihez való igazodását várta. Trefort az OKT javaslatát "azzal a kérdéssel küldte meg az egyetemnek, mi a véleménye a karnak arra vonatkozóan, hogy az egyetemi előadásokat és gyakorlatokat a középiskolai tanárvizsgálati szabályzat követelményeinek megfelelően állapítsák meg." (59) Az egyetem 1876 április 28-i bölcsészettkari értekezlete tiltakozott az ellen, hogy a tanárok kezét bármi módon megkössék és feleslegesnek ítélte a tanárképző intézet működését, szemináriumok felállítása útján megoldhatónak ítélte a tanárképzés problémáit. "Az egyetem főleg azért nehezményezte a tanárképezőnek mint önálló intézetnek a működését, mert ilyen esetben a képző kívánná megszabni a tanulmányi rendet. Azáltal beavatkoznék az egyetemi előadások témáinak megválasztásába. Az egyetem azt hangsúlyozta, hogy szigorúan a tudományok szolgálatában áll, nem tekintve a gyakorlat igényeit." (60)

A budapesti felterjesztés szorgalmazta, hogy - a kolozsvári egyetem tanárképezdjének megszüntetésével felszabaduló anyagi eszközök átcsoportosításával - a budapesti egyetem bölcsészeti karának kebelében alakítsanak ki a tanárvizsgálati szabályzatban felsorolt tantárgyaknak megfelelő olyan szemináriumok, ahol "a hallgatók a tudomány módszereivel és eszközeivel rendszeresen és önálló munkásságban folytatott gyakorlatok, illetőleg kísérletek vagy irodalmi munkálatok útján megismerkedjenek." (61) A budapesti egyetem bölcsészeti karon azon elvből kiindulva, hogy "a tanárképzés kizárólagos tiszte az egyetemnek" magába akarta olvasztani, be akarta kebeleznii a tanárképző intézetet, s annak átgondolt működési rendjét a tudományos kutatás módszereibe és eszközeibe bevezető szemináriumok felállításával akarta pótolni. Az egyetemi felterjesztésre válaszolva az OKT véleményes jelentésében részletesen cáfolta a tanárképezde működése ellen felhozott érveket, s egyben megállapította, hogy a budapesti bölcsészeti kart "A múlt e tekintetben nem jogosítja fel azon önértetes állításra, hogy a tanárképzést kizárólagos tisztének tekinti. Pontos összeállítása azon előadásoknak, melyekkel egyetemünk bölcsészeti kara a tanárjelöltek előkészületének, az utóbb lefolyt kilencz éven, tehát mintegy három tanfolyamon át szolgált, a leglényegesebb tárgyakban az iskola szükségének majdnem teljes mellőzését tünteti fel." (62) Bizonyára az OKT véleményét meggyőzően megfogalmazó Kármán Mórnak is jelentős szerepe volt abban, hogy a tanárképezde "beolvasztását" célzó elképzelések nem valósulhattak meg. (A teljességhez hozzátartozik, hogy a tanárképzés megjavítása érdekében az 1887/88. tanévben három szemináriumot felállítottak a budapesti egyetemen. A szemináriumokba tanári alapvizsgálatot letett jelöltek nyertek felvételt. A foglalkozásokat olyan egyetemi

tanárok vezették, akik a tanárképző intézetnek is tagjai voltak. Később valamennyi tudomány szak mellé szeminárium jött létre, de felállításuk ellenére is megmaradt a régi tanárképző, a szemináriumok pedig - a német gyakorlathoz hasonlóan - egyre inkább a tudósképzést, és nem a megszervezésükénél hangsúlyozott célt, a tanárképzést tekintették feladatuknak. (63) "Így történt, hogy a semináriumok mellett a régi tanárképző is fennmaradt, a maga problémáival. A semináriumok többsége a tanárképző keretébe foglaltatott ugyan be s foglaltatik ma is, de a szervezet és feladatok éppen ez által annyira összebonyolódtak, hogy az egész egyetemi tanárképzés berendezése szükségképp nehezebbé és tervtelenebbé lett" - állapította meg 1894-ben Beöthy Zsolt. (64)

A kolozsvári egyetem bölcsészeti kara a budapestinél kisebb ellenállást tanúsítva kezdetben lényegében elfogadta és sajátos körülményeinek megfelelően működtette a tanárképezdét. (A "sajátos" kifejezést azért kell használnunk, mert Kolozsvárott fokozatosan, az egyetemi tanszékek bővülésével párhuzamosan került sor a tanárképezdei szakosztályok megszervezésére. Más megközelítésben még azért is sajátos volt a kolozsvári tanárképző intézet, mert egészen 1917-ig nem rendelkezett gyakorló iskolával.) A kolozsvári egyetem bölcsészkarára részéről Schneller István professzor volt az, aki pedagógiai professzorként kolozsvári működése első időszakában (1906-tól pedig mint a tanárképző intézet igazgatója) feleslegesnek, károsnak és éppen ezért felszámolandónak tartotta a tanárképző intézetet. A kolozsvári tanárképző intézet feladatáról írt értekezésében önmagának tette fel a kérdést: "mire való az egyetemünk mellett szervezett tanárképző-intézet, a melynek vezetésével megbízattam?" Válasza rövid: "arra való, hogy az egyetemnek átadja azt, a mi az egyetemé" - a tanárképzés elméleti részét - "s másrészt itt Kolozsvárt is készítse elő - az egyetem szempontjából is az oly nagyfontosságú, a középiskola keretén belül szervezendő gyakorlati tanárképző-intézményt." (65)

Schneller professzornak a tanárképző intézet felszámolásával kapcsolatos elgondolásai a későbbiekben módosultak. Nézetei megváltozásában szerepet játszhatott az a tény is, hogy hosszas viták és előkészítés után a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1905 őszén szabályzat-tervezetet jelentetett meg a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati kiképzéséről. A szabályzat-tervezet alapján a szakvizsgázott tanárjelöltek egy része középiskolákba nyert beosztást, azaz kiválasztott középiskolák vállalták fel a tanárjelöltek gyakorlati felkészítését. (66) A gyakorlati tanárképzés minisztériumi szabályozásával - bár ez a szabályozás felemás volt, mert anyagi okok miatt csak a tanárjelöltek egy része számára biztosíthatta a középiskolai gyakorlat megszerzésének a lehetőségét - Schneller szerint a tanárképző intézet tulajonképpen mentesült a gyakorlati kiképzés feladata alól és igazi funkcióját teljesíthette: szeminarizálás útján segíthette az egyetemi tanárképzést. (67)

A tanárképzés kérdései az 1890-es években kerültek ismét az országos érdeklődés előterébe. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület (OKT) 1891. évi közgyűlésén Kármán Mór "A tanárképzés ügye hazánkban" c. előadásában megállapította, hogy "Húsz évi vajúdás után a tanárképzés ügye, mint olyan, szervezetét s rendjét érte, aligha haladt..." (68) Véleménye szerint a tanárképzés - és egyben a tanárképző intézet - működése szempontjából alapvető problémának tekinthető, hogy a tanárképző intézet tanárai külön testületet alkotnak ugyan, de hivatásukat tekintve egyetemi és műegyetemi tanárok, akik mintegy mellékesen szolgálják a tanárképzés ügyét. A tanárképző intézet

nem támaszkodhat igazán az egyetemi előadásokra, az egyetemi tanárok kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy előadásaik sorát a tervszerű tanárképzés követelményeinek megfelelően állapítsák meg. Kármán a tanárképzési lehetőségeket, a képzés érdekében felhasználható szervezeti kereteket mérlegelve mégis arra a megállapításra jutott, hogy a tudományos képzés nem nélkülözheti az egyetem (az egyetemi tanárok) közreműködését, a jelöltek tudományos felkészítését csak az egyetem biztosíthatja. Tanárképzéssel kapcsolatos téziseiben leszögezi, hogy: "A tanárképzés egyetemi feladat és pedig a philosophiai karra tartozik, külön tanintézet felállítása felesleges, sőt ártalmas is lehet." (69) Kármán az egyetem által nyújtandó sokoldalú, elmélyült és tervszerű tudományos műveltség megszerzését előfeltételnek tartotta a gyakorlati év megkezdéséhez. Az elméleti felkészültség jelentőségének hangsúlyozása azonban nem jelentette azt, hogy lebecsülte volna a gyakorlati felkészítés szükségességét, hanem elsősorban az ebben az időben jelentkező prakticista, a tudományos képzést alábecsülő nézetekkel szembeni határozott fellépését jelezte. (70)

A tanárképzés szempontjait elhanyagoló - sok esetben anarchikusnak nevezhető - egyetemi tanulmányok ellen mások is szót emeltek. Beöthy Zsolt szerint "Tanárjelöltjeink a vizsgálatokon megkívánt s jövő pályájukon szükséges ismeretek jelentékeny részét egyetemi képzésük folyama alatt nem hallják, s vagy kézikönyvekből pótolgatják rendszertelenül és felületesen, vagy pedig semmiképpen... Az ismeretek e hézagossága, a tanultságnak e bizonytalansága és egyenetlensége általában nem a jelöltek, hanem képzésük rovására írandó, mely túlságosan sokat bíz önmagukra, fölösleges terheket ró reájuk és fontos dolgokban tájékozatlanul hagyja őket." (71)

Zlinszky Aladár a tanárképzést szolgáló intézmények közül egyedül a budapesti tanárképző intézet gyakorló iskolájának a működését tekintette életrevalónak. "Maga az egyetemi tanárképző ezzel szemben sohasem tudott érvényre emelkedni. Nem is csoda, az egyetemi tanárok sohasem vették komolyan, rájuk rótt tehernek tekintették, melynek csak ímmel-ámmal feleltek meg. A ministerium felszólítására készítettek ugyan tanrendet, meghatározták azon tanulmányokat, melyeket a képezde tagjai hallgatni kötelesek, de ez a tanterv tarkaságával, elvtelenségével valóságos satírája volt nevének. Ha a tanárképző pótolni akarta volna a hiányokat, önálló, teljesen dotált testülettel lett volna csak képes rá... Azt sem igen tudta mindenki, még a tanárjelöltek sem, hogy a gyakorló iskola voltaképpen ennek a tanárképzésnek a pedagógiai szakosztálya." (72)

A tanárképzés problémái iránti élénk érdeklődést jelzi, hogy az OKTE budapesti és vidéki köreinek többsége véleményt alkotott, illetve tervezetet dolgozott ki a tanárképzés megreformálásáról. Az OKTE Kolozsvári Köre - amelynek tevékenységében meghatározó szerepét töltötték be a kolozsvári egyetem oktatói - is több ülésén foglalkozott a tanárképzés kérdéseivel. A 1897 március 4-i ülésen Csengeri János egyetemi tanár "A tanárképzés reformja" címen tartott előadást. Előadásának az egyetemi tudományos képzéssel foglalkozó részében olyan problémákat sorolt fel, amelyek - Kármán Mór túlzásoktól mentes véleményét alapul véve - kísértetiesen hasonlítottak a budapesti tudományegyetemi oktatás problémáihoz: "A philosophiai kar négy évfolyamának növendékei együtt hallgatnak négy évfolyamon, nyolcz semesteren át mindent. Csoda -e, ha a kezdő nem emészti meg azt, a mi az utolsó évfolyambelinek van szánva? csoda -e, ha a már-már végzett tanárjelölt csekélyli a kezdők igényeihez mért előadásokat? ha

ugyan vannak ilyenek, mert hiszen a tanár ilyen körülmények közt csaknem erkölcsileg van rákényszerítve, hogy a legmagasabb igényeknek is eleget tegyen s így voltaképp mindig az utolsó évesekhez beszél: majd a többi is megérti, ha odáig jut.” (73) A Csengeri által javasolt megoldási mód is hasonló Kármánéhoz: ”Szükség van tehát mindenekelőtt arra, hogy a philosophiai karok előadásainak tanulmányrendje a tudomány teljes rendszere, teljessége és fokozatosság szempontjából megállapíttassék s gondoskodva legyen arról is, hogy a szaktudománnyal érintkező tudományokat, különösen pedig az elméleti paedagogiai és philosophiai disciplínákat a tanárjelölt rendszeres egymásutánban és teljességben hallgathassa.” A tanárképző intézetet Csengeri is megreformálandónak tartja: ”A mai tanárképző-intézet (lucsa a non lucendo) az egyetemi tanulmányoknak a tanárképzés szempontjából való fogyatékoságát, szintén fogyatékos, sőt czélszerűtlen szervezeténél fogva, nem pótolhatja. Ennélfogva a tanárképző-intézet mint mai alakjában meg nem felelő, gyökeresen reformálandó. Nevezzük bárminek, tanárképzőnek vagy seminariumnak, szerves viszonyba kell hoznunk az egyetemi tanulmányokkal s valóságos gyakorlatokat és értekezleteket kell helyébe tennünk, mint Kármán Mór kívánja a Tanárképzés és Egyetemi oktatás czímű paedagogiai tanulmányában.” (74)

A tanárképzés korabeli fogyatékoságait azonban nem lehet egyedül a képzési intézmények működésének tökéletlenségével, az egyetemi tudományos képzés, a tanszabadság elve hívei és a tanárjelöltek átgondolt és tervszerű elméleti és gyakorlati felkészültségét szorgalmazó személyek nézetei és törekvései kompromisszumának hiányával magyarázni. E tagadhatatlanul létező problémák mellett a tudományegyetemi oktatás egészére súlyos teherként nehezedett rá a 90-es évek végéig elhúzódó középiskolai tanárhiány. Ennek következményeit érzékletesen tárják elénk a miniszteri jelentések: ”A tanárhiány illusorikussá teszi a tanárképzés legtökéletesebb intézményeit is... Mai tanárképzésünknek sem az a legnagyobb baja, hogy intézményei részben tökéletlenek. Sokkal inkább az, hogy alig van tanárjelölt, a ki végig is járja ez intézményeket. Nemcsak helyettes tanárainknak 79,2 %-a nem aknázhatta ki a maga egészében tanárképzésünk jelenlegi szervezetét, mert a tanuló évek fele újáról kathedrára ültette a csábító alkalom és a szükség; hanem a rendes tagok fiatalabb gárdájából is nagyon kis töredék lehet az, a melyik csak a szabályok értelmében is teljesnek mondhatja a mag képzését... S így sülyesítheti le a tanárhiány a magyar középiskolát egy egész emberöltő idejére.” (75)

A tanárképzés megreformálást célzó törekvések azonban a 90-es években sem hoztak jelentősebb eredményt. Az 1895-ben megnyílt Eötvös-kollégium - amelynek felállítását a kezdetektől fogva tanárképzési szempontokkal indokolták - hallgatói alacsony létszáma, valamint az elmélyült tudományos munkásságot előtérbe helyező tevékenysége miatt nem hozhatott igazi áttörést a tanárképzésben. (Az Eötvös-kollégium kezdetben a Csillag utcában 30 állami ösztöndíjast és a csorna-premontrei kanonokrend 5 tanárjelölt tagját fogadta; 1910 karácsonyan került átadásra a Ménesi úti új épület, amelyben a végleges létszám 100-ban lett megállapítva.) (76)

A tanárképző intézetek számára 1899-ben kiadott 38.640. sz. rendelet megosztotta a tanárképzési feladatokat az egyetem és a tanárképző intézet előadásai között. A szervezeti szabályzatot életbeléptető rendelet szerint a tanárképző intézetnek kellett gondoskodnia arról, hogy a tanárjelöltek tervszerű tanulmányi rendben megszerezhessék a

hivatásuk szempontjából megkívánt szakképzettséget és gyakorlati készséget. Az elméleti képzettség célját szolgálták az egyetemi előadások, valamint a tanárképző intézeti előadások és gyakorlatok; a tanítási gyakorlatba való bevezetést pedig a gyakorló főgimnázium és más középiskolák szolgálták. A tanárképző intézet taja kötelesek a kijelölt előadásokat hallgatni, az előírt gyakorlatokom résztvenni, s főkéllégiumaikkól kellő előmenetelt igazolni. (77)

A szervezeti szabályzat előírásai és elgondolásai helyesek voltak, de megvalósításukat - a korábbi hasonló jellegű célkitűzéseket megfogalmazó szabályzatok sorsához hasonlóan - megakadályozta a bölcsészkarl oktatás rendszertelensége. Alapvető hiányossága volt a szabályzatnak - és ebben is megegyezett a korábbi szabályzatokkal -, hogy a tanárképző intézeti tagságot nem tette kötelezővé: tanári oklevelet csupán az egyetemi előadások hallgatásával bárki szerezhett anélkül, hogy a tanári pályára külön felkészítést nyújtó tanárképző intézet tagja lett volna. (Ezen a hiányon segített később az 1924. évi XXVII. tc., mely a tanári képesítés megszerzése előfeltételül előírta azt, "hogy középiskolai tanárságra képesítést csak az nyerhet, aki igazolja, hogy szabályszerű egyetemi tanulmányai során a középiskolai tanárképző intézetnek négy éven át tagja volt s az egyes szakcsoportokra nézve kijelölt egyetemi, úgyszintén tanárképzőintézeti előadásokban és gyakorlatokban eredményesen részt vett." A törvény alapján a tanárjelölteknek a négyéves főiskolai tanfolyamot követően egy évig nyilvános középiskolában tanítási gyakorlatot kellett teljesíteniük.) (78)

A tanárképző intézethez tartozó, a gyakorlati felkészítés céljait szolgáló első hazai gyakorlógimnázium 1872-ben Budapesten nyitotta meg kapuit. A budapesti gyakorlógimnázium - pozitív működése ellenére - fennállása első időszakában gyakran vált nem kellően megalapozott támadások céltáblájává. E támadások és bírálatok egy része (amelyek az alacsony osztálylétszámot, a gimnázium kevés osztályát, a tanulói összetétel válogatottságát illeték) kétségtelenül megalapozott volt, de a gyakorlógimnázium létét megkérdőjelező, azt szükségtelennek ítélő szélsőséges vélemények elfogultak és igazságtalanok voltak. A gyakorlógimnázium körül időnként fellángoló viták mögött a képzési időszak utolsó szakaszának, az ún. gyakorlóévnck törvényileg nem kellően szabályozott problémái húzódtak meg. E vonatkozásban a leglényegesebb gondot az jelentette, hogy a gyakorlóév, illetve az egyéves iskolai gyakorlat tulajdonképpen nem is volt kötelező. Az 1882. évi 4567. sz. miniszteri rendelet (majd az 1883. évi XXX. tc. ugyanis a pedagógiai vizsgálatra jelentkezés feltételül azt írta elő, hogy a tanárjelölt a szakvizsgálat sikeres letétele után köteles még egy évet vagy didaktikai gyakorlat (középiskolai tanítási gyakorlat) megszerzésére fordítani, vagy akár külföldi egyetemen tanulmányai folytatására szentelni. A gyakorlóév elfogadásához az is alapul szolgálhatott, ha a jelölt egyetemi tanulmányainak ideje alatt legalább egy évig sikeresen teljesített nevelői vagy tanítói gyakorlatot. (Magántanulót eredményesen készített fel vizsgálatra.) (79)

A gyakorlógimnázium azért sem válhatott a gyakorlati tanárképzés szerves részévé, mert pl. 1872 és 1895 közt a budapesti tanárvizsgáló bizottságnál tanári oklevelet elnyert 1268 jelölt közül csak 491 személy gyakorolhatott a gyakorlógimnáziumban. (80)

Kolozsvárott még ennél is szomorúbb volt a helyzet. Az 1872-től egyre erőteljesebben megfogalmazott követelések ellenére csak 1917 őszén nyithatta meg kapuját a gyakorlati tanárképzés céljait is szolgáló "reform-iskola". (81)

IRODALOM

1. Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története.
Kolozsvár, 1941. 160. old.
2. BREZNAY Béla - KENESSEY Béla - SCHNELLER István: A felső oktatásügy Magyarországon.
Budapest, 1896. 377-388. old.
3. SOMOGYI József: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig.
Budapest, 1942. 238. old.
4. MÉSZÁROS István: Középfokú iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 48. old.
5. Az evangélikus tanárképzés múltjából.
Országos Középpiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Ötvenedik évfolyam 7-8. sz. 192. old.
6. MÉSZÁROS István: i. m. 48. old.
7. FINÁCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. kötet.
Budapest, 1902. 83. old.
8. FINÁCZY Ernő: i. m. 92. old.
9. FINÁCZY Ernő: i. m. 85-87. old.
10. FINÁCZY Ernő: i. m. 91. old.
11. FINÁCZY Ernő: i. m. 92. old.
12. PIRCHALA Imre: A magyarországi középiskolák rendje. II. kötet. Budapest, 1905. 313. old.
13. A magyar tudománypolitika alapvetése. (Szerk.: Magyary Zoltán) Budapest, 1927. 205. old.
14. IMRE Sándor: A középiskolai tanárok előkészítése a gyakorlatra. Magyar Paedagogia, 1904. 150. old.
15. FINÁCZY Ernő: i. m. 370. old.
16. A magyar tudománypolitika... i. m. 207. old.
17. FINÁCZY Ernő: i. m. 370. old.
18. ERDÉLYI Károly: A kolozsvári r. kath. főgymnasium története 1579-1888. (Megj.: Erdélyi Károly: Claszani Sz. József a kegyes tanítórend alapítója c. mű mellékleteként.)
Temesvár, 1893. 85-90. old.
19. TÉGLÁS Gábor: Az erdélyrészi ref. collegiumok fejlődési története III.
Országos Középtanodai Tanáregyesületi Közlöny,
1876. 510. old.
20. GÁL Kelemen: A Kolozsvári unitárius kollégium története (1568-1900). I. kötet
Minerva, 1935. 465. old.
21. GÁL Kelemen: i. m. 467. old.

22. TÉGLÁS Gábor: Az erdélyrészi görög katolikusok és görög keletiek középiskolai ügye.
Országos Középtanodai Tanáregyleti Közlöny, 1878. 237-238. old.
23. A magyar tudománypolitika... i. m. 205. old.
24. IMRE Sándor: i. m. 150. old.
25. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület választmányának 1904. ülése.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXVII. évf. 353. old
26. IMRE Sándor: i. m. 152. old.
27. IMRE Sándor: i. m. 152. old.
28. HETÉNYI János: A protestans főiskolai tanítás-rend tervezete. Kecskemét, 1843.
29. PÉTERFFY Jenő: Magyar paedagogusok a tanárképzésről századunk elején.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XIX. évf. 11. sz. 66. old.
30. PÉTERFFY Jenő: i. m. 667. old.
31. PÉTERFFY Jenő: i. m. 668. old.
32. PIRCHALA Imre: i. m. 314. old.
33. FELKAI László: Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus korából. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 283. old.
34. KLAMARIK János miniszteri tanácsos megnyitó beszéde a Paedagogiai Társaság 1891 május 26-i ülésén.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXIV.évf. 10. sz. 565. old.
35. GÁL Kelemen: i. m. 469. old.
36. GÁL Kelemen: i. m. 469-470. old.
37. PIRCHALA Imre: i. m. 314. old.
38. PIRCHALA Imre: i. m. 315. old.
39. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter f. évi január hó 20-án, a középiskolai tanárképzés ügyében a budapesti tanárképző intézet igazgatójához.
Stoczek József úrhoz intézett rendelete.
Országos Középtanodai Tanáregyleti Közlöny, XIII. évf. 10. sz. 317. old.
40. A miniszter 1880 január 20-i rendelete... i. m. 317. old.
41. A miniszter 1880 január 20-i rendelete... i. m. 317. old.
42. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1882. évi január hó 30-án 4567. sz. a. kelt rendelete.
Országos Középtanodai Tanáregyleti Közlöny, XV. évf. 424-426., 445-449., 474-481. old.
43. PIRCHALA Imre: i. m. 316. old.
44. Az 1888. évi 50.098. sz. VKM rendelettel kiadott szabályzat a középiskolai (gimnáziumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. (Megj.: Magyar köz-igazgatási törvények Grill-féle kiadás II. kötet.)
Budapest, 1910. 245-253. old.
45. Az új tanárvizsgálati szabályzat...
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXII. évf. 6. sz. 393-394. old.

46. Magyar közigazgatási törvények... i. m. 253-254. old.
47. A magyar tudománypolitika... i. m. 208. old.
48. SOMOGYI József: i. m. 242. old.
49. RÉVAY József: A tanárképzés kérdése.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XLIX. évf. 13. sz. 581. old.
50. A pesti magyar királyi tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. (Megj. Kármán Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás c. mű 1. Függelékeként.) Budapest, 1895. 50. old.
51. Törvény-javaslat a József-műegyetem újból szervezése tárgyában.
Országos Középtanodai Tanáregyleti Közlöny, III. évf. 7. füzet 329. old.
52. KÁRMÁN Mór: i. m. 60. old.
53. KÁRMÁN Mór: i. m. 61. old.
54. LADÁNYI Andor: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében.
FPK, Budapest, 1969, 76. old.
55. HEINRICH Gábor: A tanárképezde átalakítása.
Magyar Tanügy, 1874. 817. old.
56. HEINRICH Gábor: i. m. 816. old.
57. HEINRICH Gábor: i. m. 815. old.
58. KÁRMÁN Mór: i. m. II. Függelék 62-64. old.
59. FELKAI László: i. m. 289. old.
60. FELKAI László: i. m. 290. old.
61. A m. kir. egyetem bölcsészeti karának felterjesztése a középiskolai tanárképzés tárgyában. (Megj.: Kármán Mór: i. m. III. Függelék 27. old.)
62. A Közoktatási Tanács véleményes jelentése az egyetem bölcsészeti karának a tanárképzést illető javaslata tárgyában. (Megj.: Kármán Mór: i. m. III. Melléklet 44. old.)
63. FELKAI László: i. m. 293. old.
64. BEÖTHY Zsolt: Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXVIII. évf. 9. sz. 182. old.
65. SCHNELLER István: A kolozsvári tanárképző intézet feladatáról. (Megj.: Schneller István: Paedagogiai dolgozatok III. kötet) Budapest, 1910. 178. old.
66. Szabályzat-tervezet a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati kiképzéséről.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXIX. évf. 2-3. sz. 144-148. old.
67. PUKÁNSZKY Béla: Személyiségpedagógia és tanárképzés - Schneller István munkássága.
Kandidátusi értekezés. Szeged, 1988. Kézirat. 164. old.
68. KÁRMÁN Mór: A tanárképzés ügye hazánkban.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXIV. évf. 10-11. sz. 520. old.
69. KÁRMÁN Mór: A tanárképzésről.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXV. évf. 70-71. old.

70. LADÁNYI Andor: i. m. 90-91. old.
71. BEÖTHY Zsolt: i. m. 185. old.
72. ZLINSZKY Aladár: A tanárképzés reformja I.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXVIII. évf. 22. sz. 415. old.
73. CSENGERI János: A tanárképzés reformja.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXX. évf. 24. sz. 474. old.
74. CSENGERI János: i. m. 474-475. old.
75. A XXVII. ministeri jelentés.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXI. évf. 25. sz. 534-536. old.
76. A magyar tudománypolitika... i. m. 207. old.
77. A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet szervezeti szabályzata.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXX. évf. 2. sz. 77-79. old.
78. A magyar tudománypolitika... i. m. 206. old.
79. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XV. évf. 13. sz. 424-426. old.
80. LADÁNYI Andor: i. m. 99. old.
81. A Kolozsvári Tanári Kör 1918. január 22-i ülésének elnöki megnyitója.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1917/18. 454. old.

DIE ENTSTEHUNG DER LEHRERAUSBILDUNG IN UNGARN UND DIE WICHTIGEREN MERKMALE IHRER ENTWICKLUNG WÄHREND DER PERIODE DES DUALISMUS (1867-1918)*

In der vorliegenden Studie wird die Geschichte der Entstehung der ungarischen Lehrerausbildung dargestellt. Zuerst wird die Vorgeschichte im 16. - 18. Jahrhundert behandelt, dann wird die Untersuchung der Lehrerausbildung der Periode des Dualismus durch den Vergleich der zu verschiedenen Zeitpunkten erlassenen Verordnungen und Anweisungen vorgenommen. Während der Periode des Dualismus wurde die Ausbildung von Oberschullehrern von zwei staatlich organisierten Institutionen, vom Institut für Lehrerausbildung (Lehrerseminar) und vom Ausschuß für die Lehrerprüfung betreut. Die Lehrerseminare haben - parallel zu den Universitäten der Wissenschaften - für die theoretische Ausbildung der Lehrerkandidaten gesorgt. Die praktische Ausbildung erfolgte am Übungsgymnasium. Die Ausschüsse für die Lehrerprüfung waren mit der Regelung und der Aufsicht der Studien und Prüfungen betraut, die der Lehrerausbildung zugrunde lagen.

Die vorliegende Studie gibt über die allgemeinen Merkmale der Lehrerausbildung in den beiden bedeutenderen ungarischen Universitäten (Budapest bzw. Kolozsvár (=Klausenburg) einen Überblick. Der Verfasser der Studie hat vor, in der Fortsetzung der Arbeit die eigentümliche Lage der Lehrerausbildung in Kolozsvár, die von der Lehrerausbildung in Budapest abweichenden Eigenartigkeiten der Lehrerausbildung von Kolozsvár zu behandeln.

* Aus dem Studienentwurf "Das System der Lehrerausbildung an der Universität von Kolozsvár.